

*Логвиненко Ігор Альбертович,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент*
*Невзоров Ігор Львович,
професор кафедри теорії та історії
держави і права факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ДО ПИТАННЯ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ДЖЕРЕЛО ПРАВА» В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ ТА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ПРАВА

В Україні протягом останніх років склалася доволі суперечлива ситуація та непослідовна практика законодавця щодо формалізації в межах національної правової системи поняття «джерело права». З одного боку, конкретна згадка про джерела права йдеться у ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV, де вказується про те, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [1]. З іншого боку, самі закони та інші нормативно-правові акти на рівні дефініцій в межах позитивного права не визначаються безпосередньо як джерела права. Зокрема, ч. 2 ст. 8 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. № 3354-IX передбачає, що нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою статті 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію [2]. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 9 зазначеного Закону, законодавство України – це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів [2]. Своєю чергою, згідно ч. 1 ст. 10 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. № 3354-IX, закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України та (або) на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини [2].

Подібним чином в Україні виглядає ситуація щодо інших джерел права. Деякі з них *de jure* формалізовані у актах законодавства, але *de facto* вони не йменуються та не дефінуються як джерела права. Зокрема, не має згадки про те, що міжнародний договір України є джерелом права. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-

IV, міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [3]. Так само відбувається із нормативним опосередкуванням колективних договорів в Україні. Відповідно до статті першої Закону України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. № 3356-ХІІ, колективний договір, угода укладаються на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів працівників та роботодавців [4]. Як, витікає із аналізу вказаної норми Закону, в ній теж не має посилання на те, що колективний договір є різновидом договору, а отже однією з форм (джерел) права.

Найбільш «неординарно» в межах правової системи України формалізовано таку форму (джерело) права як звичай. Дефініція цього поняття наведена у ч. 1 ст. 7 Цивільного кодексу України², але безпосередньо в тексті згаданої статті законодавець термін «джерело права» не використовує.

Відсутність унормованої та упорядкованої системи форм (джерел) права в Україні не відповідає суті та духу принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України [5]), складовою якого виступає правова визначеність. Своєю чергою, вимога правової визначеності означає ясність і недвозначність правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування в правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі [6]. Поруч із теоретичним дискурсом щодо необхідності та доцільності формалізації поняття «джерело права» та конституціоналізації в Україні системи джерел права, питання щодо розуміння суті «джерело права» набуває гострої практичної значущості. Зокрема, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 р. №2019-VIII передбачено положення про те, що на виконання зобов'язань України за Договором про заснування Енергетичного Співтовариства та Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, цей Закон спрямований на імплементацію актів законодавства Енергетичного Співтовариства у сфері енергетики, а саме Директиви 2009/72/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку електричної енергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС, Регламенту (ЄС) 714/2009 про умови доступу до мережі транскордонного обміну електроенергією та скасування Регламенту (ЄС) 1228/2003, Директиви 2005/89/ЄС про заходи для забезпечення безпеки інвестування до системи електропостачання та інфраструктури, Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1227/2011 від 25 жовтня 2011 року про доброчесність та прозорість на оптовому енергетичному ринку та рішеннями Ради міністрів Енергетичного

² Звичаям є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі.

Співтовариства [7]. Разом із тим, в Постанові Північного апеляційного господарського суду від 23.01.2023 р. (Справа № 910/14489/20) вказаним Судом встановлено, що Директива 2003/54/ЄС не належить до основ функціонування ринку електричної енергії України, тобто не є джерелом права [8].

Отже, на наш погляд, наведене вище об'єктивно ставить на порядок денний питання щодо наукового обговорення необхідності конституціоналізації поняття «джерело права» та визначення в Основному законі нашої держави системи джерел права. Такий крок не виглядає як екстравагантний, цілком вписується в європейську практику конституювання джерел права. Зокрема, Розділ III Конституція Республіки Польща йменується як «Джерела права». Згідно із ч. 1 ст. 87 Конституції Республіки Польща, джерелами загальнообов'язкового права Республіки Польща є: Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори, а також розпорядження [9]. Джерелами загальнообов'язкового права Республіки Польща на території діяльності органів, що їх встановили, є акти місцевого права (ч. 2 ст. 87) [9]. Також, на користь наведеного вище підходу вказує точка зору Конституційного Суду України, який зазначає, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [10].

Список використаних джерел

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (Дата звернення: 04.10.2023).
2. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20> (Дата звернення: 04.10.2023).
3. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15?find=1&text=#Text> (Дата звернення: 04.10.2023).
4. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>. (Дата звернення: 04.10.2023).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 04.10.2023).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні

положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (Дата звернення: 04.10.2023).

7. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19?find=1&text=директива#Text> (Дата звернення: 04.10.2023).

8. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 23.01.2023 р. (Справа № 910/14489/20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108846710> (Дата звернення: 04.10.2023).

9. Конституція Республіки Польща від 02.04.1997 р. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> (Дата звернення: 04.10.2023).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (Дата звернення: 04.10.2023).

*Мозоль Наталія Іванівна,
доцентка кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидатка юридичних наук, доцент*

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І СПРАВЕДЛИВІСТЬ В УКРАЇНІ

Гостра суспільно-політична ситуація в Україні, зумовлена повномасштабною російсько-українською війною, що розпочалася 2022 року, зумовлює актуальність розв'язання проблеми дотримання соціальних прав людини і справедливості. Психологічні, матеріальні, фізичні збитки, завдані війною, бойовими діями, тимчасовою окупацією є тими чинниками, що негативно впливають на життя людини, тому сьогодні більшість громадян України потребують гарантії соціальних прав.

Ретроспективний аналіз означеної проблеми засвідчує, що на переломних етапах розвитку суспільства, у кризових ситуаціях категорія соціальної справедливості набувала ключового значення. Особливо це характерно для тих гострих періодів історії, коли відбувається крах соціальних порядків та